

QADIMGI SHARQDAGI DASTLABKI ARXIVLAR

Xayitmirzayeva Gulnoza

*Namangan viloyati Yangiqo'rg'on tumani 1- son kasb-xunar maktabi**Tarix fani o'qituvchisi.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada qadim davrda sharqda dastlabki arxivlarning paydo bo'lishi va rivolanishi haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Insoniyat, qadimiy davlat, hujjat, qonun, arxiv, arxivum, muassasa, mahkama, manba.*

Insoniyat taraqqiyotining muayyan bosqichida xo'jalik va ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishi ibtidoiy jamoa tuzumining yemirilishiga hamda davlatchilikning vujudga kelishiga olib keldi. Deyarli bir vaqtda ijtimoiy zarurat tufayli yozuv ham paydo bo'ldi. Qadimiy davlatlar o'zlarining ijtimoiy funksiyalarini bajarish jarayonida turli hujjatlar (qonunlar, farmonlar, mulk va soliq hisobotlari va hokazo.) yaratish hamda ularni saqlashga ehtiyoj sezidilar. Shu tariqa hujjatlarni saqlaydigan muassasalar – arxivlar paydo bo'ldi.

“Arxiv” atamasi lotincha “arxivum” so'zidan olingan bo'lib, o'zbek tilida “mahkama”, “muassasa” degan ma'noni bildiradi. Lekin bu so'z hozirgi kunda boshqacha ma'noda qo'llaniladi. Arxiv deganda biz odatda faqat hujjatlar saqlanadigan muassasani tushunamiz.

Qadimgi Sharqdagi dastlabki arxivlar mintaqadagi turli qadimiy tsivilizatsiyalarda paydo bo'lgan uyushgan hisob yuritish va hujjatlashtirish tizimlariga ishora qiladi. Bu arxivlar axborotni saqlash, ma'muriy ishlarni boshqarish va tarixiy voqealarni hujjatlashtirishda hal qiluvchi rol o'ynagan.

Qadimgi Sharqdagi eng qadimgi arxivlardan biri Mesopotamiyadagi (hozirgi Iroq) Shumer tsivilizatsiyasiga tegishli. Shumerlar mixxat yozuvi deb nomlangan murakkab yozuv tizimini ishlab chiqdilar va o'z jamiyatining turli tomonlarini, jumladan, huquqiy hujjatlar, iqtisodiy bitimlar va yozishmalarni yozib olish uchun vosita sifatida loy lavhalarni o'rnatdilar.

Shunga o'xshab, qadimgi misrliklar ham arxivlarni, birinchi navbatda, papirus varaqlaridan foydalangan holda saqlashgan. Bu arxivlarda ma'muriy hujjatlar, shoh farmonlari, diniy matnlar, adabiy asarlar mavjud edi. Misrliklar o'z jamiyatlarining uzluksiz ishlashi va tsivilizatsiyasining davomiyligini ta'minlash uchun hisob yuritishga katta ahamiyat berishgan.

Qadimgi Sharqdagi arxivlar odatda saroylar, ibodatxonalar yoki ma'muriy markazlar ichidagi maxsus binolar yoki xonalarda joylashgan. Bu arxivlar ko'pincha yozish va hujjatlarni yuritishda yuqori malakaga ega bo'lgan ulamolar tomonidan tuzatilib, boshqarilar edi.

Ushbu qadimiy arxivlarning topilishi va dekodlanishi ushbu qadimiy tsivilizatsiyalarning siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jihatlari haqida qimmatli tushunchalar berdi. Ular tarixchilar va arxeologlarga o'tmishni qayta tiklash va Qadimgi Sharqda insoniyat tsivilizatsiyasi rivojlanishini chuqurroq tushunish imkonini berdi.

Arxivlarda turli idoralar, korxonalar, tashkilotlar, shu-ningdek ayrim shaxslar faoliyati jarayonida yaratilgan va to'plangan hujjatlar va materiallar saqlanadi.

Bugungi kunda ko'pgina tarixchilar va arxivshunoslar orasida Rossiya istilosiga qadar "O'rta Osiyo davlatlarida hech qanday arxiv bo'lmagan" degan nuqtai nazar yashab keladi. Taniqli sharqshunos olim A. A. Semyonov 1922 yilda quyidagilarni yozgan edi: "Musulmon Sharqida, umuman Turkistonda biz tushunadigan ma'nodagi arxivlarni tasavvur qilolmaydi, negaki idoraviy ishlar nihoyatda boshqacha tarzda olib borilgan". A. V. Chernov esa o'zining "SSSRda arxiv ishi va uni tashkillashtirish tarixi" nomli o'quv qo'llanmasida to'ppadan-to'g'ri 1917 yilga qadar "O'rta Osiyo davlatlarida hech qanday arxiv bo'lmagan" deb yozadi.

Yo'q, to'g'ri emas. O'rta Osiyoda qadimgi zamonlardan buyon arxivlar mavjud bo'lgan. O'rta Osiyoda qadimgi arxivlarning paydo bo'lishi bu yerda ilk davlatlarning vujudga kelishi hamda yozuvning tarqalishi bilan bog'liqdir. O'rta Osiyoda xo'jalikning rivojlanib borishi, davlatchilining shakllanishi natijasi o'laroq turli xo'jalik, soliq va yuridik hujjatlarning yaratila boshlandi. Ayni paytda bu hujjatlari ma'lum muddat davomida yoki doimiy ravishda saqlashga ehtiyoj tug'ildi. Natijada hujjatlarni saqlashga mutassadi bo'lgan shaxslar va muassasalar paydo bo'ladi. Bu muassasalar hozirgi kunda arxivlar deb ataladi. Demak, arxivlar O'rta Osiyoda qadimgi davrlarda ijtimoiy zarurat yuzasidan vujudga keldi.

Arxivlarda saqlangan hujjatlar zamonlar o'tishi bilan o'z ahamiyatini yo'qotmadi. Agar dastlab arxiv hujjatlar bevosita xo'jalik va ijtimoiy hayotni yo'lga solish uchun xizmat qilgan bo'lsa, keyinchalik ular tarixiy jarayonni o'rganish uchun yozma manbalar sifatida muhim ahamiyat kasb etdi.

Afsuski, biz O'rta Osiyodagi eng qadimgi arxivlar haqida yetarli ma'lumotga ega emasmiz. Bizgacha yetib kelgan oz sonli yozma manbalarda ular haqida ma'lumot berilmaydi. Shuning uchun bo'lsa kerak, yuqorida ta'kidlab o'tilganidek ayrim arxivshunoslar O'rta Osiyoda to Rossiya istilosiga qadar maxsus arxivlar bo'lmagan degan fikrlarni bildirganlar. Ammo, bu fikrlar haqiqatga to'g'ri kelmaydi.

Avvalo shuni qayd etish kerakki, har qanday davlat hujjatlarsiz faolit ko'rsatishi amri maholdir. Shunday ekan, Ahmoniyalar, Yunon-Baqtriya va Kushon davlatlarida zamonigacha kechgan davrda ham arxivlar bo'lgan, lekin ular bizgacha yetib kelmagan yoki hozirga qadar topilmagan. Bundan keyingi arxeologik tadqiqotlar jarayonida O'rta Osiyoda eng qadimiy arxivlarning topilishi ehtimoldan holi emas.

Vatanimiz hududida qadim zamonlarda arxivlarning mavjud bo'lganligi 1948- 1950 yillarda Xorazmdagi Tuproqqal'a xarobasida S. P. Tolstov boshchiligida olib borilgan

arxeologik qazishmalar paytida isbotlandi. Bu yerda milodiy III-IV asrlarga oid xorazm tilida yozilgan 100 ga yaqin hujjat topildi.

Bu hujjatlar Xorazm podsholari arxiviga tegishli ekanligi aniqlandi. Ularning

18 tasi yog'ochga, ko'pchiligi oshlangan charmga yozilgan. Hujjatlarning 8 tasi yaxshi saqlangan. Hozirgi kunga qadar 100ga yaqin hujjatdan atigi 26 tasini olimlar o'qishga muvaffaq bo'ldilar.

Tuproqqal'a arxiv hujjatalarining 2 guruhga bo'lish mumkin. Birinchi guruhga soliq hujjatlari kiradi. Ular yog'ochga yozilgan. Ikkinchi guruh (teriga yozilgan) asosan xo'jalik hujjatlari bo'lib, ularga podsho xazinasiga tushgan jarimalarning nomi, miqdori hamda qayerdan kelganligi yozib qo'yilgan.

Shunday qilib, tarixiy faktlar O'rta Osiyoda arxivlar qadimgi zamonlardan mavjud bo'lganligini ko'rsatmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Максаков В.В. Архивное дело в первые годы Советской власти. – М.: 1959.
2. Чернов А.В. История и организация архивного дела в СССР (Краткий очерк) // Под редакцией доц. Д. С. Бабурина. – М.: 1940.
3. Маяковский И. Очерки по истории архивного дела в СССР. – М.: 1960.
4. Alimov I. va b. Arxivshunoslik. Toshkent, 1997.
5. Tolibov R. Arxivshunoslik (Ma'ruzalar matni) Navoiy 2005 yil